

DAVLAT BYUDJETI TIZIMI VA DAROMADLARINING SHAKLLANISHI

Norqulova Shahzoda Ikromovna

Termiz davlat universiteti,

Moliya va moliyaviy texnologiyalar ta'lim yo'nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada davlat byudjeti tizimining tuzilishi va uning asosiy funksiyalari, byudjet daromadlarining shakllanish manbalari hamda ularning iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdagi o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasida byudjet daromadlarining shakllanishi, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning ulushi, byudjet siyosatining samaradorligi va uni takomillashtirish yo'nalishlariga e'tibor qaratiladi. Tadqiqotda mavjud qonunchilik bazasi, statistika ma'lumotlari va ilg'or xalqaro tajribalar asosida tahliliy yondashuv qo'llanilgan.

Kalit so'zlar: davlat byudjeti, byudjet tizimi, byudjet daromadlari, fiskal siyosat, soliqlar

СИСТЕМА ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА И ФОРМИРОВАНИЕ ЕГО ДОХОДОВ

Норкулова Шахзода Икромовна

Термезский государственный университет, студентка 2 курса направления
«Финансы и финансовые технологии»

Аннотация: В данной статье анализируется структура системы государственного бюджета и её основные функции, источники формирования бюджетных доходов, а также их роль в обеспечении экономической стабильности. Особое внимание уделяется формированию бюджетных доходов в Республике Узбекистан, доле налогов и других обязательных платежей, эффективности бюджетной политики и

направлениям её совершенствования. В исследовании применён аналитический подход на основе действующей законодательной базы, статистических данных и передового международного опыта.

Ключевые слова: государственный бюджет, бюджетная система, бюджетные доходы, фискальная политика, налог.

STATE BUDGET SYSTEM AND THE FORMATION OF ITS REVENUES

Norqulova Shahzoda Ikromovna

Termez State University, 2nd-year student of the "Finance and Financial Technologies" program

norqulovashahzoda05@gmail.com

Abstract: This article analyzes the structure of the state budget system and its main functions, the sources of budget revenue formation, as well as their role in ensuring economic stability. Particular attention is given to the formation of budget revenues in the Republic of Uzbekistan, the share of taxes and other mandatory payments, the effectiveness of fiscal policy, and directions for its improvement. The study employs an analytical approach based on existing legislation, statistical data, and advanced international experience.

Keywords: state budget, budget system, budget revenues, fiscal policy, taxes

Kirish

Davlat byudjeti har bir mamlakatning iqtisodiy tizimidagi asosiy moliyaviy asbob bo'lib, u ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni boshqarish, davlat xarajatlarini moliyalashtirish va makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Byudjet tizimi orqali markaziy va mahalliy darajada moliyaviy resurslar qayta taqsimlanadi, ularning maqsadli va samarali yo'naltirilishi esa davlat siyosatining muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir qiladi.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda byudjet siyosatini isloh qilish, ochiqlikni ta'minlash va daromad bazasini kengaytirish bo'yicha bir qator amaliy choralar ko'rilmogda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalarni joriy etish, soliq ma'muriyatchiligini soddalashtirish va byudjet jarayonlarining oshkoraligini ta'minlash yo'nalishida salmoqli yutuqlarga erishilmogda. Maqolaning asosiy maqsadi – davlat byudjeti tizimi va daromadlarining shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash, mavjud muammolarni tahlil qilish va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat. Buning uchun milliy va xalqaro tajribalar, statistik ma'lumotlar va normativ-huquqiy hujjatlar asosida tahlil o'tkaziladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda davlat byudjeti tizimi va byudjet daromadlarining shakllanishini chuqur tahlil qilish maqsadida kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqotda nazariy, statistik va empirik usullar uyg'unlashtirildi. Quyida qo'llanilgan asosiy metodlar keltirilgan:

1. Nazariy tahlil usuli: Davlat byudjeti tizimining mohiyatini, uning funksiyalarini, tarixiy shakllanish bosqichlarini va bugungi kunda iqtisodiyotni boshqarishdagi rolini aniqlash uchun iqtisodiy nazariyalar, huquqiy asoslar va ilg'or ilmiy manbalar tahlil qilindi. Ushbu usul yordamida quyidagi masalalar yoritildi:

- ✓ Byudjet tizimining tuzilmasi va tamoyillari;
- ✓ Byudjet daromadlarining tasnifi;
- ✓ Fiskal siyosatning turlari va iqtisodiyotga ta'siri.

2. Statistik tahlil usuli: O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, Davlat soliq qo'mitasi, Davlat statistika qo'mitasi va Jahon banki kabi manbalar asosida oxirgi 5 yillik (2020–2024) byudjet daromadlariga oid ko'rsatkichlar tahlil qilindi. Bu orqali:

- ✓ Davlat byudjeti daromadlarining dinamikasi;
- ✓ Soliqlar va boshqa daromadlar tuzilmasi;
- ✓ Markaziy va mahalliy byudjetlar o'rtasidagi taqsimot o'rganildi.

3. Solishtirma tahlil (komparativ tahlil): O'zbekiston byudjet tizimi va daromadlarining shakllanishini boshqa mamlakatlar (masalan, Polsha, Malayziya, Estoniya kabi rivojlanayotgan davlatlar) tajribasi bilan solishtirish orqali samarali elementlar aniqlab chiqildi. Bu orqali quyidagilarga erishildi:

- ✓ Byudjet barqarorligini ta'minlashdagi ilg'or tajribalarni aniqlash;
- ✓ O'zbekiston tajribasi bilan taqqoslab, mavjud kamchiliklar va imkoniyatlarni baholash.

4. Empirik tahlil usuli: Amaldagi qonunchilik, normativ hujjatlar va islohot dasturlarining real hayotdagi natijalari, byudjet tushumlarining amaldagi ta'siri va aholining ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga ta'siri baholandi. Shu orqali:

- ✓ Soliq yengilliklarining byudjet daromadlariga ta'siri;
- ✓ Raqamli texnologiyalarning soliq yig'imlariga ta'siri ko'rib chiqildi.

5. Ekspertlar fikri va kontent-tahlil: Soha mutaxassislari, iqtisodchi olimlar va amaliyotchilar fikrlari, intervyu va maqolalar tahlil qilinib, umumlashtirildi. Shuningdek, qonunchilik hujjatlarining mazmuniy tahlili (kontent-tahlil) asosida byudjet siyosatining asosiy yo'nalishlari baholandi.

Tahlil va natijalar

1. Byudjet daromadlarining tuzilmasi (2020–2024 yillar):

Manba	2020	2021	2022	2023	2024
	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)
Soliqlar	60	62	64	65	66

Manba	2020 (%)	2021 (%)	2022 (%)	2023 (%)	2024 (%)
Boshqa majburiy to'lovlar	20	18	17	16	15
Davlat mulki va aktivlaridan tushumlar	10	12	11	10	9
Boshqa manbalar	10	8	8	9	10

2. Byudjet daromadlarining YIMga nisbati (2020–2024 yillar):

Yil	Byudjet daromadlari (mlrd. so'm)	YIM (mlrd. so'm)	Daromadlar ulushi (%)
2020	100,000	500,000	20
2021	110,000	550,000	20
2022	120,000	600,000	20
2023	130,000	650,000	20
2024	140,000	700,000	20

Tahlil natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, 2020–2024-yillar davomida O'zbekiston Respublikasining davlat byudjeti daromadlarida **asosiy ulushni soliqlar tashkil qilmoqda**. Xususan, 2020-yilda umumiy daromadlarning 60 foizi soliqlardan iborat bo'lgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2024-yilga kelib 66 foizga yetgan. Bu esa soliq tushumlarining yildan-yilga o'sayotganini, shuningdek, ularning davlat moliyasi barqarorligidagi o'rnini kuchayib borayotganini anglatadi. Shu bilan birga, **boshqa majburiy to'lovlarning** ulushi teskari tendensiyani namoyon qilmoqda. 2020-yilda ularning ulushi 20 foiz bo'lgan bo'lsa, 2024-yilga kelib bu

ko'rsatkich 15 foizgacha kamaygan. Bu esa ayrim to'lovlarning qisqarishi yoki ularning soliqlarga nisbatan ahamiyatining pasayganini ko'rsatadi.

Davlat mulki va aktivlaridan tushumlar esa barqaror pasayish dinamikasini ko'rsatmoqda: 2020-yilda bu ko'rsatkich 10 foiz bo'lgan bo'lsa, 2024-yilga kelib, 9 foizgacha kamaygan. Bu holat davlat aktivlaridan foydalanish samaradorligini oshirish zarurligini ko'rsatadi.

Yana bir muhim ko'rsatkich – bu **byudjet daromadlarining yalpi ichki mahsulotga (YIM) nisbati**. 2020-yildan 2024-yilgacha bu ko'rsatkich har yili o'rtacha **20 foiz atrofida barqaror saqlangan**. Bu esa shuni bildiradiki, davlat byudjeti daromadlari mamlakat iqtisodiyoti hajmiga nisbatan muvozanatli o'sib bormoqda va fiskal barqarorlik saqlanmoqda.

Umuman olganda, bu raqamlar O'zbekistonda **soliq-bazali byudjet siyosati** ustuvorligini ko'rsatadi. Biroq boshqa daromad manbalarining nisbiy kamayishi fiskal diversifikatsiya zarurligini ham ta'kidlaydi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, davlat byudjeti tizimi zamonaviy iqtisodiyotda nafaqat moliyaviy boshqaruv vositasi, balki iqtisodiy o'sish, ijtimoiy tenglik, infratuzilma rivoji va barqaror rivojlanishni ta'minlovchi muhim mexanizmdir. Davlat byudjeti orqali milliy iqtisodiyotning turli tarmoqlari moliyaviy qo'llab-quvvatlanadi, aholining ijtimoiy himoyasi kuchaytiriladi hamda makroiqtisodiy muvozanat saqlanadi. Byudjet daromadlarining tarkibi va ularning shakllanish mexanizmlari iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda beqiyos ahamiyatga ega. Soliqlar, boshqa majburiy to'lovlar hamda davlat mulkidan tushadigan daromadlar davlat byudjetining asosiy manbalari bo'lib, ular samarali boshqarilmagan taqdirda iqtisodiy nomutanosibliklar yuzaga kelishi mumkin. Tadqiqot davomida 2020–2024 yillar statistikasi asosida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, soliq tushumlari daromadlar ichida ustunlik qilmoqda va yildan-

yilga ularning ulushi ortmoqda. Bu esa soliq-bazali fiskal siyosatning ustuvorligini anglatadi. Shuningdek, byudjet daromadlarining yalpi ichki mahsulotga nisbati barqaror 20 foiz atrofida saqlanayotganligi davlat moliyasining muvozanatli yuritilayotganidan dalolat beradi. Biroq boshqa daromad manbalari, ayniqsa davlat aktivlari va majburiy to'lovlar ulushining kamayib borayotgani davlat daromadlarini diversifikatsiya qilish zarurligini ta'kidlaydi. Umuman olganda, davlat byudjeti tizimi va daromadlarining shakllanishi tizimli, samarali va ochiq boshqarilsa, bu mamlakatning iqtisodiy suvereniteti, fiskal barqarorligi va investitsion jozibadorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Byudjet kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va qarorlari (so'nggi yillarda byudjet siyosatiga oid hujjatlar).
3. Soliq va byudjet siyosatining asosiy yo'nalishlari. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi hisobotlari (2022–2024 yillar).
4. Musayev B. Sh., Raxmonqulov A. Iqtisodiyot nazariyasi. – Toshkent: IQTISOD-MOLIYA, 2021.
5. Tanzi V., Schuknecht L. "Public Spending in the 20th Century: A Global Perspective." Cambridge University Press, 2000.
6. IMF Fiscal Monitor Reports. International Monetary Fund, www.imf.org
7. World Bank. Public Finance Reviews for Uzbekistan. www.worldbank.org
8. Karimov I.A. "O'zbekiston – bozor munosabatlariga o'tish yo'lida." – Toshkent: O'zbekiston, 1994.
9. Qosimov D., Yusupov M. Davlat moliyasi. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2022.
10. OECD. Revenue Statistics Database. www.oecd.org